

**ZOÒNIMS LLATINS MOTIVATS: ASILUS,
COLUBRA, COLUMBA, HIRUNDO, SCROFA**
**SOME MOTIVATED ZOONYMS IN LATIN: ASILUS,
COLUBRA, COLUMBA, HIRUNDO, SCROFA**

Xavier MATA OROVAL*

L'enfocament motivacional es mostra ben útil a l'hora d'explicar etimologies, ja que té un gran abast interlingüístic i desvetla —més enllà de les particularitats culturals i la multiplicitat de formes— que el repertori de motivacions de què ens servim per a crear noms nous és finit i, de fet, prou reduït, tot i que augmentat *ad infinitum* per concatenacions diacròniques de metàfores i metonímies. Atenent a tipologies motivacionals documentables en zoonímia llatina, es proposen etimologies noves per a cinc noms d'animals llatins, i es planteja que no caldria sempre desconfiar de l'explicació més senzilla i òbvia d'una etimologia.

Paraules clau: indoeuropeu, llatí, motivació lingüística, semàntica, tipologia lingüística, zoonímia.

The motivational approach can be very useful in explaining etymologies. It has an extensive interlinguistic reach and reveals —beyond multiple cultural particularities and a diversity of forms— that the repertoire of motivations we use to create new names is finite and, in fact, quite small, though it increases *ad infinitum* through diachronic concatenations of metonyms and metaphors. Taking into account motivational patterns in Latin zoonymy, I propose new etymologies for five Latin names of animals, and argue that we should not always distrust the most obvious and simple explanation of an etymology.

Keywords: Indo-European, Latin, Linguistic motivation, Linguistic Typology, Semantics, Zoonymy.

---

*I.E.S. Almenara

Correspondencia: Carrer de l'Institut, 4. 12590 (Almenara), Castellón. España.

E-mail: mata_xav@gva.es

Είναι παιδιά πολλών ανθρώπων τα λόγια μας./ Σπέρνονται γεννιούνται σαν τα βρέφη/ ριζώνουν θρέφονται με το αίμα./ Όπως τα πεύκα/ κρατούνε τη μορφή του αγέρα/ ενώ ο αγέρας έφυγε, δεν είναι εκεί/ το ίδιο τα λόγια/ φυλάγουν τη μορφή του ανθρώπου/ κι ο άνθρωπος έφυγε, δεν είναι εκεί

“Són filles de moltes persones les paraules nostres./ Es dispersen s’engendren com els nadons/ arrelen es nodreixen amb la sang./ Com els pins/ serven la forma de l’aire/ mentre que l’aire ha fugit, ja no hi és/ el mateix les paraules/ retenen la forma de l’home/ i l’home ha fugit, ja no hi és”

(Iorgos SEFERIS, *Tres poemes secrets*)

1. Introducció

La recerca etimològica és, gairebé sempre, un viatge al centre de la terrenal concreció; per molt abstracta que pugi semblar una paraula de la qual es percaça l’etimologia, per molt fosc i opac el seu aspecte primer, amb les ferramentes adequades i dades suficients es pot arribar finalment a eixa capa profunda de les paraules on hi ha un significat concret, palpable, petit, proper, físic, humà, esperable. La tasca de trobar el nucli semàntic originari de les paraules comporta desfer un llarg camí intricat d’evolució semàntica fins a arribar a la solució simple d’un origen. El temps és, en efecte, *edax rerum* ‘devorador de coses’ (OVIDI *met.* XV 234), un voraç engolidor dels possibles significats més antics dels mots; les concatenacions de metonímies i metàfores al nivell diacrònic creen, en molts casos, un autèntic moviment semàntic laberíntic que fa les paraules opaques i aparentment immotivades, i en dificulta l’aclariment d’etimologies.

És per aquesta raó que l’enfocament motivacional adquireix cada vegada més centralitat als estudis semàntics. La motivació lingüística, és a dir, el mecanisme fonolòxic mitjançant el qual denominem coses noves a partir de noms ja existents —o donem un nom nou a un element conegut— és un instrument en dependència directa amb el context sociocultural en què ha nascut. Per això els estudis semàntics

no haurien mai de perdre de vista el context cultural en què poden haver-se originat els mots; desentendre-se'n comporta la pèrdua de les fonts motivacionals. Les motivacions semàntiques resulten ser bastant limitades en nombre, i això facilita per un costat la recerca etimològica, perquè, estadísticament, les potencials motivacions no solen ser-ne ni massa en nombre ni massa diferents en general per a tots els humans. El repertori és limitat, les combinacions, però, il·limitades. Això permet pensar que, per molt opaques que resulten unes etimologies, amb les dades i la perspectiva suficients haurien de resultar senzillament explicables com tota la resta.

2. Zoònims llatins motivats i motivadors

Els estudis semàntics sobre zoonímia palesen que els noms d'animals tenen un enorme potencial metasèmic cap a altres tipus de noms, una gran capacitat per a motivar noms de persona, noms de plantes, insults i termes afectius, noms de lloc, noms d'altres animals, noms d'instruments i ferramentes, noms de constel·lacions, termes militars, noms de color, noms de parts del cos, noms de termes arquitectònics, noms de malalties etc. Aquesta *fertilitat* lèxica afecta els zoònims de —com a mínim— totes les llengües europees, i segurament de totes les llengües del món. Ací ens centrarem, però, no en la capacitat motivadora dels noms d'animals, sinó en la realitat motivada dels mateixos zoònims, i en concret dels llatins.

Les fonts llatines documenten un repertori de noms d'animals que volta els nou-cents zoònims, incloent-hi les còpies i calcs a altres llengües. Cal dir que els zoònims llatins documentats no són en conjunt d'una gran transparència motivacional. De fet, i segurament no és casual, una part considerable dels zoònims llatins més freqüents no es deixen explicar bé etimològicament; aquesta opacitat motivacional pot ser marca d'antiguitat, però en algun cas s'explica perquè són còpies d'altres llengües que desconeixem. Sobre aquesta llista hem analitzat les principals línies motivacionals reconeixibles en els zoònims llatins —tot adjuntant-hi només uns pocs exemples de cada tipus— que resumidament són les següents.

MOTIVACIONS DELS ZOÒNIMS (LLATINS): DES D'ON ES CREEN ELS ZOÒNIMS?

1. **FISIOGRÀFICS**, o descriptius de l'aspecte extern de l'animal (cf. VARRÓ *ling.* V 77; ISIDOR *or.* XII 6, 6):

- Descriptius de la **forma completa**: *gladius* 'espasa – peix espasa', *pecten* 'pinta – un tipus de petxina', *pulmo* 'pulmó – un tipus de medusa'.
- Descriptius d'una **part destacada de l'animal**: *centipeda/ millipeda/ multipeda* 'centpeus', *ceruus* '[banyut] – cérvol', *galerita* 'coberta amb un barret – alosa'.
- **Cromatònims**: *cæruleus* 'blau fosc – un tipus de peix', *galbulus* 'pal·lidet, groguet – oriol', *rubellio* '[roget] – roger, moll'.

2. **ONOMATOPEICS** (cf. VARRÓ *ling.* V 75; 78; ISIDOR *or.* XII 7, 9), com *coruus* 'corb', *hinnus* 'mul somerí', *turtur* 'tórtora'.

3. **ETOGRÀFICS** (cf. VARRÓ *ling.* V 77), o noms descriptius de comportaments:

- Hàbits de **comportament o moviment**: *bibiones* 'bevedorets – mosquits del vi', *furo* 'lladregot – fura', *serpens* 'serpejant – serp'.
- **Hàbits alimentaris**: *glandaria* 'que menja glans – gaig', *sanguisuga* 'que xucla sang – sangonera', *soricarius* 'ratoliner – aligot calçat, xoriguer'.
- **Hàbitat** (espacial o temporal): *noctua* 'nocturna – mussol', *terra-neola* 'terrerola – un tipus d'alsos', *uespertilio* 'vespertinet – rata penada'.
- **Noms d'ofici o activitat humana**: *faber* 'artesà – gall (peix)', *opilio* 'oveller – cuereta', *senator* 'senador – un ocell'. Potser en algun cas d'aquest tipus de motivació s'hi pot afegir un matís cromàtic.

4. **ETNÒNIMS** o noms d'origen geogràfic, suposadament descriptius de l'origen d'una raça d'animals: *asturco* 'asturianet – poni', *Luca bos* 'bou lucà? – elefant', *Numidica* 'numídia – gallina de Numídia'.

5. **ANTROPÒNIMS** o noms de persona: *gaius/a* ‘Gai/a? – garsa o gaig’, *lucius* ‘Luci? – lluç’, *sulpicia* ‘Sulpícia – un tipus d’alosa’.

6. **NOMS DE PARENTIU.** Aquesta motivació zoonímica documentadíssima en moltes llengües té pocs casos segurs en llatí. Ho és, sens dubte, una denominació *amma* ‘mama’ per a l’au nocturna *strix* ‘òbila, xibeca’; molt versemblantment és també una denominació de parentiu *papilio* ‘papallona’, un probable ‘pare’ en doble diminutiu, segons BALLESTER (2006: 213).

7. **NEOZOÒNIMS** o noms d’animals *reciclats* per a denominar altres animals: *iuuencus* ‘jò nec > foca’, *lacertus* ‘llangardaix > verat’, *locusta* ‘llagosta insecte > llagosta crustaci’, *uulpes* ‘rabosa > guineu marina’.

8. **CÒPIA o CALC D’ALTRES LLENGÜES.** Nombrosíssimes còpies des del **grec** (*elephantus* ‘elefant’, *polypus* ‘polp’, *scorpio* ‘escorpí’), altres còpies probablement del **gàllic** (*alauda* ‘alosa’, *burdo* ‘mul somerí, matxo’, *cantherius* ‘cavall sanat, rossi’) i altres còpies de **llengües incertes** (*asinus* ‘ase’, *barrus* ‘elefant’, *nepa* ‘escorpí’). Presumiblement aquests zoònims al seu torn estan motivats a les seues respectives llengües segons un tipus de motivacions no massa diferents a les exposades ací per al cas llatí. Que tinguen motivació opaca en llatí no comporta que no tingueren motivació transparent a les seues llengües d’origen.

➤ **NOTA GENERAL:** Cal afegir que en la base d’alguna d’aquestes motivacions zoonímiques —molt especialment dels tipus 5 i 6— hi pot haver actuat la força del tabú, és a dir, la prohibició d’esmentar el nom *real*, la por d’anomenar amb el verdader nom animals que per alguna raó són temuts. Aquesta por de dir el verdader nom es funda en la creença segons la qual evocar és el mateix que invocar (ZELENIN 1988: 190): allà on siga l’animal, si se l’anomena, acudirà i atacarà qui l’anomena. Per a evitar d’anomenar-lo amb el nom verdader, o bé es canvia lleugerament la forma del nom original i real (metàtesis, canvi vocàlic, canvi de consonat...) o bé s’utilitzen perífrasis (noms genèrics, designacions descriptives, altres noms etc.).

Si es comparen aquestes motivacions dels zoònims llatins amb les d'altres llengües —europees, si més no— es pot observar que són essencialment del mateix tipus, una constatació que resulta de gran utilitat a l'hora d'investigar l'etimologia dels zoònims amb una perspectiva interlingüística. Les diferències motivacionals entre llengües són ja qüestions de matís. Per exemple, en context cristià abunden denominacions d'insectes amb noms religiosos, sobretot de sants i santes (*marieta*, *porquet de sant Antoni*, *saltamartí...*), interpretables, però, com una mena de *reciclatge ideològic* del que en els zoònims llatins es motiva en noms propis o de parentiu, per exemple. Per a zoonímia, doncs, pensem que l'enfocament motivacional ajuda a veure amb una nova llum etimologies opaques. En general per a la recerca etimològica resulta molt útil i aclaridor treballar amb **sèries motivacionals relacionades**, o, com diu ALINEI (1999: 230), amb **tipologies motivacionals** i amb la noció de **productivitat motivacional**. Moltes vegades, el suport estadístic quantitatiu de diferents denominacions amb una mateixa motivació ajuda a explicar etimologies dubtoses. Examinem ara amb aquesta perspectiva, doncs, cinc zoònims llatins.

3. *Asilus* 'tàvec, moscalló' (gènere *Tabanus* L.)

Æstrus animal armentorum, aculeis permolestum. Æstrus autem Græcum est, qui Latine asilus, uulgo tabanus uocatur (ISIDOR *or.* XII 8, 15) “El tàvec és un animal que viu entre els ramats, molestíssim per les seues fiblades. *Estre* n'és el nom grec, que en llatí es diu *asilus*, i popularment *tabanus*”. Efectivament l'insecte **asilus** és un dels noms llatins del tàvec o tavà, pel que sembla més popularment anomenat *tabanus* (VARRÓ *rust.* II 5, 14; PLINI *nat.* XI 100) i, en còpia grega culta, *æstrus* (VIRGILI *georg.* III 148).

L'etimologia de l'entomònim *asilus* resta sense resoldre, però ERNOUT i MEILLET (2001: 51 s. *asīlus*) hi sospiten, com a mínim, un origen etrusc, si es posa en relació amb els antropònims considerats etruscs, com el del capità i endeví *Asilas* (VIRGILI *Æn.* XII 127; cf. SERVI *in loc.: Etruscum nomen*) o el del soldat *Asīlus* (SILI ITÀLIC XIV 149–50: *miles Tyrrhenus, Asilo/ nomen erat*); d'altra banda, afegim, hi ha un etnònim *Asīli* (SILI ITÀLIC VIII 445) referit a una tribu del Picè, que

podria tindre relació amb *asīlus*. Es tracta de cites literàries, però segons ERNOUT i MEILLET (*loc. cit.*) eren noms etruscs freqüents.

Tot admetent un origen etrusc de la paraula, resta igualment opaca la motivació del nom, com ocorre amb molts zoònims llatins. Ara bé, no podem deixar de sospitar-hi alguna mena de relació amb el llatí *asellus* ‘asetet, ruquet’ (< *asinus*), començant per la notable semblança formal. Com ocorre amb *asilus*, tampoc *asinus* té etimologia clara, i és un equí sense nom indoeuropeu comú. S’atribueix una procedència anatòlia a l’ase, on hauria estat domesticat des de l’ase salvatge o onagre, entre 4000–3000 aC (KITCHELL 2014: 57), i per al llatí *asinus* s’ha proposat un possible origen últim en algun zoònim relacionat amb el sumeri *anšu* o l’armeni *ēš* (CHANTRAINE 2009: 776 s.u. ὄνος), potser relacionable també amb el nom turc de l’ase, *eşek*. La falta de rotacisme d’*asinus* palesa, com a mínim, un origen no llatí del zoònim (ERNOUT & MEILLET 2001: 51 s.u. *asinus*). No descartaríem un origen etrusc també d’*asinus*, no només per la semblança amb *asīlus*, sinó també perquè un origen anatòlic del nom llatí de l’ase és congruent amb el ja reconegut origen anatòlic del poble etrusc, que ja HERÒDOT (I 94) situava a Lídia.

La pista etrusca és persistent també en un altre fet. Molt abans del testimoni adduït d’ISIDOR ja insinuen els autors que el nom *asilus*, sí, era el *nomen Romanum* de l’insecte (VIRGILI *georg.* III 148), però que *hunc quem Græci œstron uocant, pecora peragentem et totis saltibus dissipantem, asilum nostri uocabant* (SÈNECA *ep.* 58, 2) “El que els grecs anomenen *estre*, que va voltant pels ramats i els fa dispersar-se enfurits per tot arreu dels boscos, els nostres l’anomenaven *asilus*”. Eixe ús senequià del verb en passat (*uocabant*) denota que *asilus* ja no n’era el nom més freqüent; segurament, doncs, ja ho era *tabanus*, el zoònim d’ús més popular. Curiosament, d’aquest *tabanus* (o *tabo*) ERNOUT i MEILLET (2001: 672 s.u.) diuen que es retroba en antropònims etruscs (*taϕane, taϕunias*). Dos tàvecs romans condueixen als etruscs, i també és possible que els ases hi menen.

En la tradició manuscrita d’*asilus*, es troba de vegades una forma *asillus* (*cf. Gloss.* IV 21, 52 LOEWE & GOETZ), que podria ser un error

ortogràfic, però el fet és que en italià comú el *tafano* també es diu *asillo*, i en italià d'Umbria *arzilla* (MEYER-LÜBKE 1935: 47 s.u. *asilus*), formes romàniques amb una certa *olor* diminutiva. Naturalment poden ser una evolució posterior romànica per la percepció del parlant d'un valor diminutiu del zoònim —que potser no el tenia en origen— però es poden tindre en consideració. D'altra banda, pel que fa al llatí *asellus* (< *asenlus < *asenuulus < *asīnulus*?), conviu amb un diminutiu, diríem, més *regular*, *asinulus*, però una forma *asellulus* (ARNOBI III 16) fa pensar en una hipercharacterització del diminutiu provocada per la no percepció del valor diminutiu d'*asellus*. L'entomònim *asīlus* és derivable des del diminutiu *asīnulus* sense massa problema (*asīnulus* > *asinlus > *asillus > *asīlus*), amb una reducció de la geminada. Sens dubte, per una barreja de menyspreu i poca valoració, les formes diminutives per a referir-se al ruc són massives, molt més freqüents que les no diminutives. Un bon reflex d'açò es troba en l'ús del zoònim com a creador d'antropònims: l'ase es troba entre els deu animals més freqüents en antropozoonímia romana, i sobretot la forma diminutiva *Asellus/a*, juntament amb altres formes diminutives com *Asellicus/a*, *Asellinus/a*, *Asellio*, *Asinulus/a*.

Més enllà de la semblança formal *asīlus/ asellus*, cal preguntar-se també si és factible que un ase motive el nom del tàvec. En aquest cas, no comptem amb exemples motivacionals totalment paral·lels, però sí molt semblants. Aquest recurs, el d'anomenar un animal amb el nom d'un altre animal està amplíssimament documentat, i és el que hem anomenat en la taula de més amunt *neozoònims*. Certament, en zoonímia llatina com a mínim, els moviments més habituals de translació entre zoònims són de mamífer a peix, de mamífer a mamífer, i d'ocell a peix; de mamífer a insecte, hi ha exemples, però menys, com *porcellio* 'porquet – porquet de Sant Antoni (cuc)' i *taurus* 'bou – cérvol volant (escarabat)'. Però diverses dades assenyalen com a factible la hipòtesi asinina per a *asīlus*.

En primer lloc, la possible forma diminutiva remet a un dels procediments lingüístics més freqüents de creació de neozoònims, com és el nom de l'animal en diminutiu, i més quan es tracta d'un insecte. D'altra banda, no seria en absolut un fet aïllat ni rar denominar

ruquet a un insecte menyspreat, molest i impertinent —característiques atribuïdes també a l'ase—, famós per les picades que provoquen *æstrus/ æstrum* '(tàvec) > furor, deliri' (SÈNECA *Æd.* 442; FEST 213, 1 LINDSAY). Curiosament el ruc és un animal vinculat en mitologia a Dionís, déu del deliri —en mitologia hi ha, per cert, dos exemples famosos de tàvecs: el que envia Hera per a turmentar a la vaca Io, després que Hermes done mort al vigilant Argos, i el que Zeus va enviar contra Bel·lerofont quan, orgullós de les seues gestes, volgué arribar a l'Olimp a cavall de Pegàs, que, enfurismat per la picada, va fer caure el seu genet. A més a més, l'ase té ja un exemple neozoonímic en llatí en el nom de peix *asellus* 'lluç' (*Merluccius merluccius* L.), de probable motivació cromàtica, en aquest cas —el color grisenc. L'ictiònim *asellus* —en llatí sempre en diminutiu— és un calc probable del peix grec ὄνος/ ὀνίσκος (ATENEU VII 99 KAIBEL).

D'altra banda, la denominació anglesa més comuna d'aquest insecte, *horsefly* 'cavall-mosca', és un exemple de motivació equina del nom del tàvec; aquesta denominació anglesa, juntament amb el català *mosca d'ase* per a un tavà menut (*Hippobosca equina* L.), també anomenat *mosca de ruc*, *mosca borriquera*, *mosca de mula* o *mosca de cavall* (*D.C.V.B. s.u. mosca*), fa pensar també que una denominació asinina per a *asilus* podria vindre motivada per una motivació d'hàbitat, és a dir, un insecte que ronda els ases. Però hi ha més vincles ideològics de l'insecte amb els equins. A vegades les llargues orelles de l'ase donen peu a una comparació amb antenes d'insectes, de manera que no falten exemples d'entomònims provinents de l'ase (GIL 1959: 50): el grec ὄνος/ ὀνίσκος 'ase[net]' és el porquet de Sant Antoni (*Armadillidium vulgare* LATREILLE), que també es troba en llatí en la còpia *oniscus* (PLINI *nat.* XXIX 136), i es considera equivalent del ja esmentat *porcellio* 'porcell – porquet de Sant Antoni', un altre neozoònim.

En un altre ordre de coses, era una creença molt estesa de l'antiguitat que certs insectes naixien del cos en putrefacció de mamífers (*cf.* per exemple VIRGILI *georg.* IV 554–8 i OVIDI *met.* XV 364–8). En versió d'ISIDOR (*or.* XII 8, 2): *Proprie tamen apes uocantur ortæ de bobus, sicuti scabrones de equis, fuci de mulis, uespæ de asinis* "Pròpiament, però, es

diu que les abelles naixen dels bous, així com els borinots dels cavalls, els abegots dels muls i les vespes dels ases”. De diferents equins naixen borinots, abegots i, concretament dels ases, les vespes. No es tracta del mateix insecte que l'*asilus*, però hi està prou relacionat pel que fa a la molèstia que ocasiona.

Considerem, doncs, que d'un animal com l'ase, d'orelles llargues, considerat molestíssim, creador de neozoònims testimoniats, el seu ús per a denominar un altre animal com el molest insecte tàvec és versemblant.

4. *Colūbra* (*colūber*) 'colobra, serp (nom genèric d'ofidis, sobretot de serps verinoses)'

La forma *colubra* 'colobra, serp' es troba des de PLAUTE fins a APULEU i TERTULLIÀ, més freqüentment que el masculí *coluber*, testimoniats des de VIRGILI (*georg.* III 418; *Æn.* II 471; VII 352); als autors més recents es generalitza *coluber*. Aquest ofidi verinós, astut i sinuós, té diversos usos metasèmics, com, sorprenentment, un exemple d'antropònim *Calpurnius Coluber* de Lucània (*C.I.L.* X 152), un cristià *coluber* 'dimoni' (*VVLGATA eccles.* 21, 2), una denominació dels cucs intestinals (*cæcæ colubræ*, *COLUMELLA rust.* X 231), el nom llatí probablement de l'illa de Formentera (*Colubraria*), i un sobrenom del sinuós riu Tíber (*SERVI in Æn.* VIII 95).

De *colubra* ERNOUT i MEILLET (2001: 134 s.u.) no donen cap etimologia, però suggereixen com a possibilitat que es tracte d'una còpia —considerablement *deformada*— del grec *χέλυδρος*, un tipus de serp d'aigua. Des d'un punt de vista motivacional, no sembla del tot fora de lloc l'etimologia proposada per ISIDOR (*or.* XII 4, 2): ***Coluber ab eo dictus quod colat umbram uel quod in lubricos tractus flexibus sinuosis labatur*** "La colobra rep aquest nom potser perquè ronda per l'ombra o bé perquè s'escola en moviments lliscosos amb girs sinuosos". No prenem en consideració les enginyoses etimologies *col[at]u[m]bra[m]* ni *[co]lubricos tractus*, però sí considerem probable que en el fons de *colubra* s'amague el verb *colere* i el seu significat més originari 'pegar voltes, girar, rondar', d'on poden explicar-se els més habituals 'habitar – cultivar – venerar'.

Anomenar la flexible i enrotllable serp amb el verb *colere*, com si diguérem la [bèstia] *voltejant*, no resulta gens estrany, i menys quan hi ha bastants referències a aquesta capacitat de la serp d'entortolligar-se, la qual s'adjectiva freqüentment *tortus* 'torçut' (OVIDI *met.* II 138); es fa referència als seus *flexus sinuosus* 'corbes sinuoses' (VIRGILI *georg.* I 244); un altre ofidònim, *draco*, és motivador freqüent per a coses circulars, helicoïdals: un cep vell de vinya entortolligat (PLINI *nat.* XVII 182), la planta bistorta (*Polygonum bistorta* L.), amb l'arrel entortolligada (PLINI *nat.* XXIV 142), o el serpentí, un aparell amb tubs en espiral per a escalfar aigua (SÈNECA *nat.* III 24, 2), o un collar o corona en forma de serp (TERTUL·LIÀ *cor.* 15, 2).

També ISIDOR insisteix molt en el *contorsionisme* de les serps: *Anguis uocabulum omnium serpentium genus quod plicari et contorqui potest; et inde anguis quod angulosus sit et nunquam rectum* (ISIDOR *or.* XII 4, 1) “*Anguis* és el terme aplicat a tot tipus de serps, perquè poden plegar-se i contorsionar-se; per això *anguis*, perquè és angulosa i mai recta”; *cf.* també el *coluber tortuosus* de JERONI (*Iou.* II 37), referit metafòricament al *retorçut* dimoni; o, ja en grec, ὄφις τριέλικτος (HERÒDOT VI 77) o τετραέλικτος ὄφις ‘serp que s’enrotlla tres/ quatre vegades sobre ella mateixa’ (*Anthologia Græca* VII 4).

En fi, resta clar l'enorme poder motivador de la serp com a imatge gràfica de coses entortolligades, no rectes, tortuoses, circulars, helicoïdals. Considerem que de la mateixa manera que la serp ha motivat aquesta imatge, el nom mateix que tractem, *colubra*, podria estar ell mateix motivat per aquesta circularitat. Una altra persistent creença —potser universal— podria estar reforçant aquesta etimologia de la serp com un ésser no [cor]recte: es tracta de les males connotacions que té allò considerat esbiaixat o torçut, com es veu en nombrosos proverbis que contraposen [dret-recte-correcte-bo] a [torçut-esbiaixat-incorrecte-malvat] (SOLIMANO 2008: 349–50). Els animals que tenen alguna característica *torçuda* són vists amb recel, com que això *comporta* maldat: els malcarats i malvists caprins miren *obliquo ore* (AVIÀ 13, 6) “amb esguard oblic, de biaix”; els crancs caminen de manera no [cor]recta, considerada incorregible (*cf.* ARISTÒFANES *Pax* 1083; PLAUTE *Pseud.* 955; AVIÀ 3, 1; MACROBI *Sat.* I 17); el verinós escorpí fa les seues

fiblades obliquament (PLINI *nat.* XI 87: *ferit et obliquo ictu*). Malgrat la consideració positiva de la serp, testimoniada en l'Antiguitat, com un animal relacionat amb la sanació i la fertilitat, la imatge negativa de la serp com a pèrfida, traïdora i verinosa, és abassegadorament més abundant (cf. AFRANI 281–2 RIBBECK; CICERÓ *har.* 50; 55; HORACI *carm.* III 10, 18; *serm.* I 17, 30; II 8, 95; JUVENAL 6, 641; LIVI XXXIX 11, 1; LUCÀ *ciu.* IX 619–838; OVIDI *met.* XI 775; PLAUTE *Cas.* 644, *Persa* 299, *Pæn.* 1034, *Truc.* 780–1; SÜETONI *Cal.* 11; VIRGILI *ecl.* 3, 93; PETRONI 77, 2; 77, 4; FLORUS *epit.* II 30, 53...) que la suposada imatge positiva a l'Antiguitat precristiana, quasi reduïda al suggeridor àmbit no verbal de la iconografia —cf. la serp sanadora d'Asclepi a Epidaure, o les representacions de serps als *lararia* romans, que s'interpreten amb connotacions positives (GUIRAL 2012: 151–2). La *demonització* de la serp ja és precristiana, tot i que el cristianisme la consagra definitivament. Doncs bé, una denominació com *colubra*, en la nostra opinió, també podria contindre el matís de la perillositat inherent a la no rectitud.

Colubra, segons la nostra proposta, seria en origen, potser, una *colubra* [*bestia*] 'bèstia enroscada', un adjectiu deverbatiu (< *colere*) amb la mateixa sufixació que els femenins *dolabra* 'pic, picot' (< *dolare*), *latebra* 'amagatall' (< *latere*), *terebra* 'barrena, triba' (< *terere*), *uertebra* 'vèrtebra, articulació' (< *uertere*) o, en el cas del masculí *coluber*, com l'adjectiu *salubris/ saluber* 'salubre' (< *saluere*).

En definitiva, proposem per a *colubra* una etimologia comuna amb *columna*, per a la qual no hi ha una etimologia segura, tot i que ERNOUT i MEILLET (2001: 134 s.uu. *columen* i *columna*) en descarten un origen en l'arrel de *colere*, no entenem molt bé per què. Considerem que una motivació en la circularitat de tots dos pot explicar el zoònim i alhora la denominació arquitectònica, una columna *torsa*. Amb aquesta etimologia, el llatí *columen* 'cim – columna' des de *colere* tindria la mateixa motivació que *uertex* 'remolí – coroneta – cim' des de *uertere* 'girar, donar voltes'. Curiosament un nom d'illa com les *Columbretes* (Castelló), per a la qual es postula un origen en *insula colubraria*, sembla estar combinant tots dos mots, amb la inserció de la –m– que dóna la sensació d'una *colubra* circulant per una *columna*...

5. *Columba (columbus)* ‘colom – tudó’ (*Columba livia* GMELLIN – *Columba palumbus* L.)

D’aquest ornitònim es testimonien des de PLAUTE tant la forma masculina *columbus* (*Rud.* 887) com la femenina *columba* (*Mil.* 162), però mentre que el femení és el nom genèric de l’ocell, el masculí s’utilitza amb sentit propi, per denominar el mascle. VARRÓ (*ling.* IX 56) explica que la forma originària és la femenina, tot diferenciant *columba mas* i *columba femina* si feia al cas, i que només posteriorment, quan els coloms s’han domesticat, s’ha fet la diferència *columbus* i *columba*. En principi, *columba* denomina la *Columba livia* GMELLIN (espècies o subespècies selvàtiques, la varietat semidomèstica i els descendents domèstics), mentre que el tudó s’anomena *palumbes* o *titus* (*cf.* SERVI *in Æn.* V 213). De tota manera, la confusió entre *columba* i *palumbes* és freqüent en els autors llatins, i genèricament tant *columba* com *palumbes* denominen coloms i tudons.

Columba i *columbus*, a més de denominar uns fidels, lascius i poregosos ocells, es van emprar com a antropònims —*cf.* una *Columbula*, de Sitifis, que va viure set anys (*C.I.L.* VIII 8566) o el gladiador murmil·ló *Columbus*, de Nemausus (*C.I.L.* XII 3325)—, com a terme arquitectònic derivatiu *columbarium* ‘colomar – columbari’ (*C.I.L.* XIV 1650), com a terme afectiu (PLAUTE *As.* 693; HORACI *epist.* I, 10, 5), com a verb *columbari* ‘bequetejar-se, besar-se com els coloms’ i adverbi *columbulatim* ‘[besar-se] a la manera dels coloms’ (MACI 12 BLÄNSDORF); l’ocell es troba també en toponímia, com l’illa *Columba*, que segons l’Itinerari Antoní (511), és el nom de Mallorca.

Sobre l’etimologia de *columba*, ERNOUT i MEILLET (2001: *s.u.* *columba*) hi sospiten una motivació cromàtica —en paral·lel amb l’etimologia cromàtica quasi segura de *palumbes*, del mateix grup que els llatins *palleo* i *pallidus* (ERNOUT & MEILLET 2001: 477–8 *s.u.*), amb un significat ‘gris, lívid – clapat’, com grec πέλεια/ πελειάς o el vell prussià *poalis*, noms del mateix ocell— però no fan cap especulació més enllà. *Columba* s’ha posat en relació amb la mateixa arrel que el grec κελαινός ‘fosc’ (CAPPONI 1979: 176–7), que es troba també en un ornitònim totalment paral·lel al llatí *columbus*, el κόλυμβος ‘cabusset’ (*Tachybaptus*

ruficollis PALLAS), el qual no té res en comú amb el colom més que una coloració foscant (CHANTRAINE 2009: 527 s.u. κόλυμβος). *Columba*, doncs, significaria ‘fosca, grisa’, segons aquesta proposta etimològica, i de fet, hi ha un cromatònim derivatiu *columbinus/a/um* ‘color gris pissarrenc’, que en llatí només s’aplica a una varietat de vinya (PLINI *nat.* XIV 40) i a una varietat de marga (PLINI *nat.* XVII 43)

Per a VARRÓ (*rust.* III 7, 1) l’etimologia de *columba* és tota una altra: *Duo enim genera earum in peristerotrophio esse solent, unum agreste, ut alii dicunt, saxatile, quod habetur in turribus ac columinibus uillæ, a quo appellatæ columbæ, quæ propter timorem naturalem summa loca in tectis captant* “Als colomars sol haver—hi dos tipus de coloms: un d’agrest, o roquer —com diuen— que es té en torres i en les teulades (*columinibus*) de la vil·la —d’on motiven el nom els coloms (*columbæ*), que per una por connatural, busquen els llocs més alts a les teulades”. Per a VARRÓ, doncs, *columba* provindria de *columen* ‘cim (d’edifici, de muntanya) – columna, puntal, suport’, i tindria, per tant, una motivació etogràfica en el seu hàbitat humà més sovintejat: les parts altes de la vil·la, els terrats.

Així doncs, per a *columba* es troba una explicació fisiogràfica–cromàtica (ERNOUT & MEILLET, CHANTRAINE, CAPPONI), etogràfica d’hàbitat (VARRÓ) i... la d’ISIDOR, de caire fisiogràfic d’una part destacada del cos: *Columbæ dictæ, quod earum colla ad singulas conuersiones colores mutant* (ISIDOR *or.* XII 7, 61) “Els coloms motiven el seu nom en el fet que els seus colls canvien de color quan els giren”. És precisament una part d’aquesta proposta isidoriana que volem prendre en consideració. No la proposta d’una relació entre *columba* i *color* sinó la que posa en relació *columba* i *collum*, la que destaca precisament el característic *collar* que tenen la majoria de colúmbids, ja siga marcat cromàticament amb colors iridescents, o bé, com els tudons (llatí *palumbes*), amb la taca blanca al coll. Aquest coll cridaner ha tingut, sens dubte, importància motivacional, com es veu en l’epítet *torquatus palumbus* ‘tudó amb collar’ (MARCIAL XIII 67, 1) —*torques* ‘collar’ en llatí té un sentit especialitzat com a ‘taca en forma de collar en el plomatge dels ocells’ (PLINI *nat.* X 117)— o en la denominació anglesa (*ring-dove*) i alemanya (*Ringeltaube*) del tudó. Per a MARTIN (1914: 64), l’epítet

assenyala concretament cap al tudó, però, sens dubte, està ben constatada en els autors llatins la confusió i intercanviabilitat de *columba* i *palumbes*: «While *columba* is usually applied to the rock-dove and the domesticated pigeon, and *palumbes* to the wood- or stock-dove, yet there existed at all times a slight mingling of names, habits and mythological lore». Efectivament, hi ha també una *torquata columba* ‘colom amb collar’ (PROPERCI IV 5, 65), i segons MARTIN (1914: 55) les *columbæ* de VIRGILI (*Æn.* VI 190) o d’HORACI (*carm.* I 2, 10) són en realitat *palumbes* o tudons. En antroponímia —sobretot cristiana— també sembla que hi ha una certa intercanviabilitat entre *Columbus/a* i *Palumbus/a*.

Una vegada constatada aquesta labilitat semàntica dels dos ornitònims, anem un poc més enllà de la mà de PLAUTE (*Rud.* 886–8), quan fa un divertit *joc de paraules* que relaciona *columbus*, *columbar* i *collus*: *Credo alium in aliam beluam hominem uortier:/ illic in columbum, credo, leno uortitur,/ nam in columbari collus haud multo post erit* “[Parla el vell Càrmides:] Crec que cada persona es converteix en una bèstia diferent:/ aquell alcavot d’allí [sc. Làbrax], crec, es converteix en colom (*columbum*),/ ja que el seu coll (*collus*) d’ací a molt poquet serà en el pilorí (*columbari*)”. Vegem els termes en joc i la seua possible relació amb *columbus*. La relació etimològica entre el zoònim *columbus* i *columbar* ‘colomar – pilorí – nínxol (per a urnes funeràries, columbari)’, ningú no la posa en dubte: la imatge que desencadena tota la sèrie de significats desplaçats ja no deu ser-ne el zoònim *columbus*, sinó precisament el colomar amb els nínxols semicirculars on fan cria els coloms, i que s’anomena en llatí *columbar* o *columbarium*. Aquest espai *ninxolat* característic havia de ser una imatge molt coneguda —i per tant, motivadora— entre els romans, que tenien una folla afició a la cria de coloms (PLINI *nat.* X 110). Així s’expliquen la resta de significats, derivats dels forats [semi]circulars dels colomars: *columbar* ‘pilorí’ (PLAUTE *Rud.* 888), és a dir, una post amb tres forats per a les mans i el cap on els malfactors eren exposats a la vergonya; *columbar/columbarium* ‘nínxol per a urnes funeràries’ (C.I.L. XIV 1650), i el seu conjunt arquitectònic, el columbari; *columbarium* ‘trau’ (VITRUVI IV 2, 4), en arquitectura, un buit fet en una paret per ficar-hi un travesser;

columbarium ‘catúfol’ (VITRUVI X 4, 2), és a dir, els recipients o caixons que portaven aigua en una sínia; *columbaria* (ISIDOR *or.* XIX 2, 3), les obertures al costat dels vaixells a través de les quals passaven els remes.

Pel que fa a *collus/ collum*, la seua etimologia sembla que és *kol-*so*-*s*, on s’endevina, novament, l’arrel del verb llatí *colere* (*cf. supra* la proposta etimològica de *colubra*), que té un probable significat originari ‘girar, rodar, tornar’ (ERNOUT & MEILLET 2001: 132 *s.u.* *collum*). És a dir, que el llatí *collus/ collum* motivava el nom ben probablement en la circularitat i en ser giradís, com passa també en altres denominacions del coll: antic eslau *vratŭ* ‘coll’ (*cf. vratiti* ‘gira’, com llatí *uertere*), grec τράχηλος (*cf. τροχός* ‘roda’) o lituà *kãklas* (*cf. grec κύκλος* ‘cercle’).

La nostra proposta posa en relació l’ornitònim llatí *columbus/a* amb aquest verb *colere* que es troba en *collum/ collus* en el seu sentit més originari de ‘fer voltes, girar, rodar’, la circularitat del coll... o del collar. És a dir, que s’estiguera anomenant el colom *el del coll[ar]* o una cosa semblant, amb referència al seu característic *collar*: és el que significa també el castellà *paloma torcaz* o, senzillament, *torcaz*, que prové de *torquatus*. Segons la nostra hipòtesi, l’adjectivació *torquatus/a* pot ser un cas de reincidència motivacional en el mateix aspecte. La motivació d’ornitònims a partir del coll no és rara, com es veu per exemple en els ànecs *collblau* i *collverd* (*Anas platyrhynchos* L.) o el *colltort* (*Jynx torquilla* L.), o el *turcàs collarat*, denominació que rep precisament el tudó a Albaida i l’Olleria (OLTRA & DURÀ & CONCA 2016: 334), on es pot veure una reincidència motivacional, de *torquatus* i de *coll[ar]*.

LUCRECI parla bellament de la incidència de la llum del sol en el coll dels coloms, que crea colors canviants i tornassolats: *Pluma columbarum quo pacto in sole uidetur, / quæ sita ceruices circum collumque coronat / namque alias fit uti claro sit rubra pyropo, / interdum quodam sensu fit uti uideatur / inter cæruleum uiridis miscere zmaragos* (LUCRECI II 801–5) “Quin aspecte té el plomatge dels coloms a la llum del sol, / el que ceneix bescoll i coll tot al voltant /: adés es fa roig amb un clar granat, / adés amb una altra percepció sembla / mesclar entre el blavenc el verd maragda”. Evidentment aquesta característica cridadera dels coloms era observada tant en *columbæ* com en *palumbes*, i

el vers destacat, no sols conté una extraordinària alliteració de *c* sinó que insisteix molt en eixa circularitat també en el nivell lèxic (*circum*, *collum*, *coronat*).

Si aquesta etimologia en l'arrel *col-* anara ben encaminada, a més d'agrupar etimològicament dos animals tan ideològicament allunyats com *colubra* i *columba*, potser també donaria una pista per al grec περιστερά, equivalent del llatí *columbus/a*. CHANTRAINE (2009: 855 s.u. περιστερά) exposa la proposta etimològica de BENVENISTE, la més versemblant per a ell, que és una dissimilació de *πελιστέρρα, és a dir, una base en πελιός/ πελειάς —motivadors cromàtics de πέλεια, el nom grec del tudó o *palumbes*— amb el sufix diferencial -τερος. Totes dues espècies, doncs, motivarien el seu nom en la coloració fosca, la *fosca* i la *més fosca*. Doncs bé, la motivació *collerada* que proposem s'adiria bé a interpretar la primera part de l'ornitònim περιστερά com el senzill formant περι-, és a dir, llatí *circum... collum!*

6. *Hirundo* 'oroneta' (*Hirundo rustica* L./ *Cecropis daurica* LAXMANN/ *Riparia riparia* L.)

L'ornitònim *hirundo*, a banda de designar un grup d'ocells de connotacions positives i benefactores, metasèmicament va ser en llatí també un *cognomen* (cf. una lliberta saguntina *Hirundo*, C.I.L. II 3908), un terme amorós i afectiu (PLAUTE *As.* 694), el nom d'un peix volador (PLINI *nat.* IX 82), potser el verat volador (*Dactylopterus volitans* L.) o l'orenol (*Exocætus volitans* L.); a més a més, la forma forçada de la cua de l'oroneta ha resultat un element motivador ben gràfic (cf. alemany *Schwabenschwanz* 'cua d'oroneta > frac'), i en llatí el trobem en el terme veterinari *hirundines* (CELI AURELIÀ *chron.* I 4, 138), un call en el buit del casc dels cavalls, presumiblement d'aquesta forma.

L'etimologia d'*hirundo* no resta clara; se li ha proposat una vinculació amb el grec χελιδών, com si provinguera d'un *hilundo, i pel que fa a la terminació, s'ha posat en relació amb *testudo* 'tortuga' i *hirudo* 'sangonera' (ERNOUT & MEILLET 2001: s.u.). L'ornitònim *hirundo* és, en efecte, sospitosament semblant al de la *hirudo* 'sangonera', i hi ha diversos elements de la tradició folklòrica sobre l'oroneta que ens porten a proposar-ne una etimologia relacionada, un origen comú per a *hirundo* i *hirudo*.

Hi ha una certa persistència de creences paganes i cristianes que expliquen el color rogenc del coll i del front de diversos tipus d'oronetes en relació *cromàtica* amb el foc o amb la sang (MARIÑO 2014: 278–9). Entre grecs i romans, per exemple, hi ha el mite de Progne com a origen de l'oroneta —en altres versions, la seua germana Filomela— que tindria el pit tacat de sang del seu mateix fill, assassinat per ella: *Neque adhuc de pectore cædis/ excessere notæ, signataque sanguine pluma est* (OVIDI *met.* VI 699–700) “I encara no s’han esborrat del pit/ els senyals del crim, i la ploma està tacada de sang”; *Signatum sanguine pectus habet* (OVIDI *ars* 384) “Té el pit tacat de sang”. A Letònia contenen que la forma forcada de la cua i el bescoll cremat són obra del dimoni, que va llevar-li unes plomes quan l'oroneta intentava furtar-li foc. En context cristià, es conta que l'oroneta es va tacar de sang en traure les espines a Crist crucificat, o bé que l'oroneta era en origen totalment blanca, però, amb la mort de Crist, part de la gola i del cap es van tornar de color granat (FLORES 2000: 138 s.u. *golondrina*).

Aquesta persistència diacrònica de creences sobre la coloració rogenca del coll de l'oroneta tal volta es pot relacionar amb el nom llatí de manera indirecta. La ja esmentada *hirudo* ‘sangonera’ també s’anomenava en llatí *sanguisuga*, és a dir, amb un motivadíssim i transparent nom ‘xucla–sang’. De fet per PLINI (*nat.* VIII 29, 8–9) sabem que la *hirudo* ‘sangonera’ *sanguisugam uulgo cæpisse appellari* “popularment comença a anomenar-se *sanguisuga*”. És a dir, per algun motiu —segurament per falta total i absoluta de transparència semàntica— els parlants del segle I dC van preferir anomenar l’animalet amb un nom ben motivat i transparent.

El fet que dos noms tan semblants com *hirudo* i *hirundo* tinguen com a element comú **sang–roig**, o bé per creences del folklore (l'oroneta) o bé per una motivació etogràfica d’hàbit alimentari (la sangonera), fa plantejar-se la possibilitat que *sanguisuga* siga un cas de reincidència motivacional d’*hirudo*. La reincidència motivacional és un fenomen ben freqüent en etimologia, en què el parlant, que *ja no entén* la motivació d’un nom, el *rebateja* amb una motivació transparent, que *casualment* té la mateixa motivació que el nom que li resultava motivacionalment opac; aquesta reincidència es dona també molt

freqüentment en toponímia, on per exemple un antiquíssim nom de corrent fluvial *Ana* ('riu'), es remotivà en àrab *Guadiana* ('riu-riu') i finalment de nou en castellà *río Guadiana* ('riu-riu-riu'), o els coneguts i tautològics *desert del Sàhara* o *Vall d'Aran*. Aquests exemples remotiven els noms de manera aglutinant, però és també freqüent la reincidència motivacional on se substitueix totalment el nom anterior, com el cas del *río Blanco* i *Guadalaviar*, denominacions de l'alt riu Túria en diversos trams, amb significat idèntic. El parlant té en general la necessitat de percebre les paraules amb una motivació transparent, encara que de vegades s'arribe a la caricatura o deformació de la motivació. El mateix nom de la *sangonera* en castellà, *sanguiuela*, es troba en nombrosos dialectes castellans, com per exemple a Ademús (BALLESTER 2014: 322), remotivat, encara més transparent, com *sangrijuela*.

És per aquest cúmul de factors que sospitem que en el primer segment *hir[u]*- puga amagar-se una arrel d'un significat 'sang - roig' o semblant. Potser, de fet, pertany a la mateixa família d'*hernia* (*hirnia/hirnea*) 'hèrnia', *hīra* 'intestí' o *haruspex* 'harúspe', d'etimologia no esclarida però normalment posades en relació entre elles, i no difícilment explicables amb un significat originari 'sang'. També fa pensar si aquest segment *hir-* podria tindre relació etimològica amb l'arrel *kir-* d'una gran extensió interlingüística i de significat 'cuc', com per exemple en albanés *krimp*, irlandés *cruim*, lituà *kirmis*, persa *kirm*, sànscrit *kṛmiḥ* —i, amb certs dubtes, en el llatí *uermis*—, i en *quermes*, insecte homòpter (*Kermes* sp), que viu en diferents espècies de carrasca, de la femella prenyada i dessecada del qual s'extreia una matèria colorant rogenca. Com bé explica BALLESTER (2012: 28–9), el fet que aquest cuc fóra emprat com a matèria primera per a un colorant roig, ha provocat que, per metonímia, el seu nom haja originat l'arrel per a 'roig' en multitud de llengües, indoeuropees —per exemple, les eslavoves, cf. antic eslau eclesiàstic *čruminu*, croat *crovena* o txec *červený*— i no indoeuropees —com l'àrab *qírmiz/qármaz* 'cotxinilla - carmesí', l'origen primer del nostre *carmí* o *carmesí*. De fet, el llatí **uermiculus* 'cuquet > vermell' és un cas de reincidència motivacional del mateix tipus, del zoònim al cromatònim.

Denominacions diverses de l'oroneta reincidenten en el motiu cromàtic per a denominar-la. És el cas de la denominació xilena *golondrina bermeja*, o la colombiana *golondrina pechirroja* que contenen la motivació en forma adjectival, cert, però a vegades els adjectius freqüents dels zoònims donen pistes indirectes —via reincidència motivacional— de la motivació originària del nom de l'animal —*cf.* un altre ocell de motivació rogenca molt semblant a la de l'oroneta: el *pit-roig* o *papet-roget* o *barba-roig* o *rogeta* (*Erithacus rubecula* L.). De fet, ens preguntem si, seguint per aquesta pista, el castellà *golondrina* —explicat problemàticament amb origen en *hirundo*— no podria estar amagant una dissimilació de *gorrondrina, és a dir, un híbrid del basc *gorri-roig* (*cf.* *gorrión*) amb alguna forma provinent del llatí clàssic *hirundo*, on hi hauria una remotivació en la coloració rogenca destacada de l'ocell.

Els derivats romànics del llatí *hirundo* són d'una quantitat i una variabilitat desconcertant. MEYER-LÜBKE (1935: 305–6 s.uu. *hirundo* i *hirundula*) documenta fins a cinquanta denominacions de llengües i dialectes romànics amb aquesta hipotètica base llatina; però encara fa curt, si atenem a les seixanta-cinc variants dialectals remuntables a una base etimològica *hirund-*, que recopila SANCHIS (1963: 381–96) només per al català. Tanta multiplicitat de formes —i no tractant-se d'un animal tabuístic temut, que poguera justificar variacions formals intencionades, sinó més bé d'un ocell estimat, popular i positiu— deu denotar, com a mínim, una *necessitat* de remotivació d'un nom de significat tan opac. Efectivament, per a una gran part de noms romànics de l'oroneta és postulable una arrel *-rundo* (*cf.* italià *rondine*), i sobretot la variant diminutiva *-rundula/-rundella* (aquità *rennola*, menorquí *ronella*), és a dir, sense el formant inicial *hir-* per al qual postulem un significat 'roig' ja perdut. Naturalment es podria explicar per una qüestió fonètica d'apòcope de la síl·laba àtona inicial, però el fet és que diversos exemples que sí que conserven un segment inicial, el mostren pràcticament sempre amb vocalisme o/a (*cf.* valencià d'Albaida *orandella*, o el gascó *arungle*), o amb altres solucions *caricaturesques* però transparents, com el provençal actual *gïrundelo*, o el monferrino *volandrino*, amb uns visibles girs i vols —i, per cert, *volandrino* fa pensar si *golondrina* no provindrà al final d'un *volondrina... En fi, resta clar que els parlants han sentit una gran

necessitat de fer comprensible el nom incomprensible de l'estimadíssima *hirundo*, i que el segment més afectat en el procés de remotivació ha estat, precisament, aquest opac *hir-* inicial.

Així doncs, en conclusió, el que proposem és que una mateixa motivació cromàtica 'sang – roig' hauria en un origen llunyà motivat l'oroneta *hirundo* per la seua coloració més destacada del cos i la sangonera *hirudo* per la seua dieta alimentària; totes dues sangonoses, al capdavant. *Hirundo*, seria doncs, una au de motivació *tirant a carmesina...*

7. *Scrōfa* 'truja de cria' (*Sus scrofa domesticus* ERXLEBEN)

Scrofa —no rarament escrit *scropha*— és el nom específic de la femella del porc, la truja, també anomenada en llatí *porca* o *porcus femina*. El zoònim *scrofa* també va ser emprat metasèmicament com a cognomen (cf. *Cnæus Tremelius Scrofa*, VARRÓ *rust.* I 2, 9, 3), com a nosònim (*scrofulæ* 'escròfula', VEGECI *mul.* II 25) i com a topònim (*Ad Scorfulas/ Scrofulas*, un *castellum* a la vora del riu Danuvi a Mèsia Superior, actualment el poble serbi Bosman).

ERNOUT i MEILLET (2001: 605 s.u. *scrofa*) no n'esclareixen l'etimologia, però li proposen una forma originària *skrōbhā, una possible relació amb el grec γρομφάς 'truja' (també γρόμφις, γρόμφαινα), i un indubtable origen rústic i dialectal, com indica la –f– intervocàlica, pròpia de dialectes itàlics front a la –b– del llatí, com es veu per exemple en el doblet llatí d'un genuí *rubeus* i un dialectal *rufus*, per al color roig.

No és descartable una motivació onomatopeica per a *scrofa*, com sembla suggerir la proposta d'una possible relació amb el grec γρομφάς, que amaga sens dubte una onomatopeia grega del grunyit (CHANTRAINE 2009: 228 s. γρόμφις), observable també en el verb γρούζειν 'grunyir' o en un dels noms grecs del porc, γρούλλος. Ara bé, *scrofa* comportaria una mena de grunyit *scrof* un tant estrany si atenem a les onomatopeies llatines més habituals per al grunyit porcí, que es poden escoltar especialment en *grunnire*, però també *crudire*, *crunnire*, *grudire*, *grundire* o *quirritare*.

Així doncs, considerem descartable una motivació onomatopeica per a *scrofa* i, en canvi, li proposem una motivació etimològica de caire

fisiogràfic, en relació amb el mot llatí *scrobis* ‘clot (en terra)’. Per tal d’explicar el possible vincle lingüístic i semàntic entre *scrofa* ‘truja’ i *scrobis* ‘clot’, caldrà examinar primer la forma de la paraula i després els correlats motivacionals.

La inclusió en una mateixa arrel de dos mots semànticament tan divergents com *scrofa* i *scrobis* no ofereix massa problema. És precisament incontestable que *scrofa* té origen extrallatí amb la seua –f– intervocàlica; en llatí s’haguera esperat un *scroba que, de fet, es troba documentat en glosses: *scroba, porca quæ generauit* (V 331, 23 LOEWE & GOETZ) “*Scroba*: truja que ha engendrat”. Així doncs, per aquesta banda, sembla que —si ens refiem de la glossa— ha existit un zoònim llatí *scroba* per a la truja, substituït per la forma *scrofa*. Una vegada constatada la semblança formal del grup *scrōfa/ scroba/ scrōbis* —la diferència quantitativa es pot justificar per la diferència dialectal— resultava temptador buscar—hi un fil conductor motivacional que explicara la divergència semàntica ‘truja – clot’.

La forma *scrobis* era, sembla, masculina en origen, però va esdevenir femenina per analogia amb els temes en –is, segons ERNOUT i MEILLET (2001: 605 s.u.). L’etimologia del mot no resta clara però ERNOUT i MEILLET (2001: 605 s.u.) el posen en relació en última instància amb el mateix llatí *scribo* ‘escriure < fer una incisió’, amb el qual CHANTRAINE (2009: 977 s.u. *σκαριφάομαι*) també relaciona el grec *σκαριφάομαι* ‘fer una rascada, traçar lleugerament’ o el letó *skripāt* ‘gratar, esgarrinxar, inscriure’. Ens seguim movent pel mateix camp semàntic ‘escarbar, furgar, foradar’ i és, per tant, una relació etimològica molt acceptable. El terme llatí *scrobis* té un cert *regust* diminutiu, per diversos motius. En primer lloc, perquè seguint MONZÓ (2016), trobem coherent un valor diminutiu originari assignable als temes en –i indoeuropeus —és a dir, una visió semàntica dels temes flexius— com corrobora l’autor amb nombrosíssims exemples (MONZÓ 2015 *passim*) d’aquesta família lingüística. És a dir, postulem per a *scrobis* un possible significat originari ‘clotet’. Precisament tant COLUMELLA (*rust.* IV 15, 3, 6) com PLINI EL VELL (*nat.* XXI 26, 6) empren el terme agrícola especialitzat *scrobiculus* per a denominar un ‘clotet fet per a plantar’. És coneguda la tendència del diminutiu a hipercharacteritzar-se com a

conseqüència del seu freqüent desgast semàntic (cf. castellà *chiqu-it-ito*, un triple diminutiu aglutinat), i abunden exemples d'antics temes en *-i* de ben probable valor diminutiu originari que es retroben *reciclats* amb nous diminutius (MONZÓ 2016: 104), com *apis* > *apicula* > *abella* > *abelleta*, bones pistes *retroactives* del valor diminutiu des del principi. Potser *scrobiculus* és un exemple de reincidència en un valor diminutiu originari de *scrobis*, ja no percebut com a tal pels parlants.

A més a més, es dóna la circumstància que *scrobis* en llatí també denomina, metafòricament i eufemística, la vulva, una imatge motivacionalment semblant als eufemismes també llatins *hiatus* 'badall, obertura > vulva' (MARCIAL III 72, 5), *fossa* 'fossa > vulva' (*Poemes Priapeus* 46, 9) o *sulcus* 'solc > vulva' (LUCRECI IV 1273; VIRGILI *georg.* III 135). Ho testimonia un únic exemple d'ARNOBI (IV 7, 1), quan parla de *Pertunda*, la deessa de la penetració sexual: *Pertunda, quæ in cubiculis præsto est uirginalem scrobem effodientibus maritis* "Pertunda, que és presta per a servir als marits que excaven el forat de les jovenetes". Per a ANDRÉ (1991: 186) «ce n'est sans doute qu'une métaphore personnelle, accentuée par *effodientibus*, bien qu'ancien français *escroue*, de *scrobis* ait été le nom de la matrice de la truie». Es tracte d'una invenció d'ARNOBI o no, sens dubte és una imatge visualment motivada i ben documentada, com hem vist amb els altres exemples paral·lels. Doncs bé, aquest *uirginalis scrobis* podria estar de retruc també reforçant la idea que es tracte d'un diminutiu originari, ja que és congruent amb la sovintejada forma diminutiva de les denominacions genitals, com se sospita per als temes en *-i* grecs ὄρχις 'testicles' (cf. llatí *testiculus*), σαβαρίχις 'vulva' i altres (MONZÓ 2016: 106).

Segueix quedant sense aclarir, però, la relació entre 'truja' i 'clot[et]'. Tenim la impressió que hi ha una clau important en la deriva metafòrica eufemística 'clot[et] > vulva', encara que només comptem amb un testimoni escrit d'aquest ús. L'*Online Etymology Dictionary* (s.u. *screw*) no dubta a afirmar que «Latin *scrofa* is literally 'digger, rooter', from PIE root **(s)ker-* 'to cut'». És a dir, que *scrofa*, a partir d'eixa relació amb 'forat' —o amb *screw*, com veurem tot seguit— significara 'la fofejadora, l'escarbadora', pel costum del porc de furgar, alçar o remoure la terra amb el morro. L'explicació sembla raonable, una denominació

a partir de la motivació etogràfica d'hàbits alimentaris. Tot i acceptant que al final ens podem trobar amb eixa arrel indoeuropea proposada, considerem que la deriva semàntica en el cas de *scrofa* va per un altre camí, que farem per obrir tot seguit.

Resulta quasi irresistible posar en relació *scrofa/ scroba/ scrobis* amb el grup lèxic germànic constituït per antic baix alemany *schrūbe*, alemany *Schraube*, anglés *screw*, holandés *schroef*, suec *skruvva*, que tenen per significat, d'una banda, 'caragol, rosca' (castellà 'tornillo'), i d'altra banda 'femella del caragol' (castellà 'tuerca'), significativament anomenada també en alemany (*Schrauben*)*mutter*, és a dir, 'mare(-caragol)'. La duplictat semàntica es pot entendre perfectament per una lleugera metonímia d'agent a pacient, per dir-ho així, del foradador al fora[da]t, i, en una mentalitat tradicional, de masculí actiu a femení passiu. Per tant, no sols morfològicament són formes quasi perfectament paral·leles a les formes llatines, sinó que també s'adscriuen bé al camp semàntic de *scrobis*, fins i tot en la deriva semàntica metafòrica cap al camp sexual, com es veu en *slang* anglés *to screw* 'pegar un clau, tindre sexe'. Hi ha una relació indubtable entre els termes, però no hi ha acord sobre la natura de les direccions semàntiques. L'etimologia del grup germànic resta sense resoldre per a DROSDOWSKI (1997: 651 s.u. *Schraube*), però l'*Online Etymology Dictionary* (s.u. *screw*) i WARTBURG (1964: XI 341–2 s.u. *scrofa*) no dubten a considerar l'origen d'aquestes paraules germàniques en el francès medieval *escroue* (modern *écrou*) 'caragol – femella del caragol'. Per a l'etimologia del terme francès sí que consideren un *scrofa*, però atesa la variabilitat germànica de formes, postulen que és possible un doble origen des de *scrofa* i des de *scroba*.

El fet interessant és que hi ha un indubtable vincle entre la família lèxica llatina i la germànica, i fa la impressió que es tracte d'etimologia indoeuropea comuna i no d'etimologia romànica. Al *Romanisches etymologisches Wörterbuch* de MEYER-LÜBKE (1935: 582–3), s'agrupa en una mateixa entrada (7748) *scrōfa* 'Schwein (porc)' i un reconstruït **scrōba* 'Schraube (caragol, rosca)'; del significat zoonímic deriva per exemple italià comú *scrofa*, friulés *skrove*, romanés *scroafă* o romanx *skrua*; de l'altre significat tècnic hi ha una forma *skrofulę* 'femella de caragol' en

els dialectes italians meridionals de Nàpols, Apúlia i el Bruti, i una *skru-fina*, del mateix significat, a Sicília. Les formes romàniques d'un i altre significat estan, com es veu, entremesclades. A més a més, no resultaria estrany que la forma dels dialectes italians meridionals fóra una pista de l'origen geogràfic *rural* del llatí *scrofa*, si atenem a la continuïtat diacrònica dels dialectes des d'èpoques, en ocasions, molt antigues, com defén ALINEI (1996: 673–720) per a l'àmbit itàlic i en realitat per a tots els dialectes. Aquest significat 'femella del caragol' també es troba en antic francès *escroue* (>francès modern *écrou*), i romanx *skrua*, que conserva, doncs, tots dos significats alhora, zoonímic i tècnic. Amb certa perplexitat i un gran olfacte filològic, MEYER–LÜBKE (1935: 583 s.u. *scrōfa/scrōba*) conclou que «la transferència de significat des de 'porc' a 'caragol, rosca' es fa difícil d'entendre (...). Si hi haguera alguna relació amb l'entrada 7747 (*scrobis*), aleshores es podria verificar una derivació des del significat 'matriu, úter' a 'truja'».

Aquest suggeriment de MEYER–LÜBKE és la pista que resseguim nosaltres: una arrel comuna, i una direcció semàntica des de *scrobis* a *scrofa*. Considerem que sí que hi ha vincle etimològic —amb diferenciació fonètica i quantitativa dialectal— entre *scrofa* i *scrobis*, i que el sentit especialitzat *scrobis* 'clot > matriu, úter, vulva' és el fil conductor motivador de tot plegat.

Certament si es postula una relació etimològica *scrobis* i *scrofa*, hom es pot preguntar quina n'és la [p]relació etimològica: una truja ha donat nom a un clot/ vulva o bé un clot/ vulva ha donat nom a una truja? Hi ha testimonis paral·lels de totes dues explicacions.

Que un zoònim es recicle per a motivar un somatònim, i sobretot un somatònim genital, no és un fenomen gens estrany. La denominació de l'òrgan sexual femení amb zoònims no és un fenomen gens infreqüent —tot i que sol haver-hi més denominacions zoonímiques per als genitals masculins— com es pot veure, per exemple (BALLESTER 2004: 17), en alemany *Mäuse/ Möse* 'ratolí', anglés *beaver* 'castor' i *pussy cat* 'gat[et]', català *conill*, francès *chatte* 'gata' i *minet* 'gatet' etc. En grec antic, la metàfora porcina és predominant: CHANTRAINE (2009: 1221 s.u. *χοῖρος*) afirma que *χοῖρος* 'porc[ell]' —i també els diminutius *χοιρίον*

i χοιρίδιον— és el terme còmic més usual per a ‘vulva’ (ARISTÒFANES *Ach.* 774; *Vesp.* 573, 1353, 1364; HESIQUI s.u. δελφάκιον), que no deixa, però, de tindre també el significat zoonímic literal; fa l’efecte que ARISTÒFANES sempre juga amb el doble sentit, i que el sentit obscé és contextual, i no fix. De tota manera, la metàfora porcina en grec va més enllà de la denominació χοῖρος: també denominen la vulva δελφάκιον ‘porcell’ (HESIQUI s.u.) i ὕσσαξ (ARISTÒFANES *Lys.* 1001) —que conté el segment ὕς ‘porc’ i un probable sufix diminutiu. També en llatí hi ha un *porcus* ‘vulva’ (VARRÓ *rust.* II 4, 9–10), un únic testimoni i no lliure de polèmica, que MONTERO (1991: 93) considera com un calc semàntic del grec χοῖρος ‘porc – vulva’. No hi ha dubte que la motivació porcina per a la vulva està documentada.

La segona explicació seria la possibilitat que la truja (*scrofa/ scroba*) rebera el nom de la vulva, i aquesta és la tesi que defenem ací. El fet d’anomenar metonímicament tot l’animal a partir dels genitals, seria plausible si per als romans era important el fet, i no hi ha dubte que la fertilitat de la truja és proverbial, suficientment important i significativa per a denominar l’animal amb el somatònim que més representa eixa capacitat **prolífica**: *Qua pecude, quod erat ad uescendum hominibus apta, nil genuit natura fecundius* (CICERÓ *nat.* II 160) “Com que aquesta bèstia [sc. el porc] era apta per a alimentar els humans, la natura no en va engendrar cap altra de més prolífica”. El grec δέλφαξ ‘truja jove (– porc)’, per exemple, prové segurament de δελφύς ‘matriu’ (CHANTRAINE 2009: 250 s.u. δέλφαξ) i constituiria un exemple paral·lel d’animal —específicament la truja, doncs— anomenat a partir de la seua part més profitosa per als humans. Per cert que també per a *porcus*, d’ètim discutit, ja GOLDBERGER (1929: 59) apuntava la possibilitat que el nom tinguera també com a significat originari el dels genitals femenins, tot fent el recorregut semàntic següent: (1) arrel *pork-/perk-* ‘línia, ratlla – cavalló’ > (2) somatònim *porcus* ‘vulva’ (especialment de la fertíl·lissima truja) > (3) la truja sencera.

El fet és que hi ha diferents dades que indiquen una certa relació entre ‘truja’ i ‘vulva’ que podrien justificar aquesta proposta etimològica metonímica de caràcter fisiogràfic. Per exemple el llatí *uulva* ‘úter, matriu, ventre – vulva’, té un significat gastronòmic especialitzat: la vulva

per antonomàsia en gastronomia és la de... truja, un succulent plat entre els romans (HORACI *epist.* I 15, 41; MARCIAL XIII 56, 2; PLINI *ep.* I 15, 3). Sembla ser, per cert, que *uulua*, com altres somatònims humans, prové d'un ús transferit des dels animals (ANDRÉ 1991: 258–9): ‘matriu d’animal > matriu de dona’, i no seria estrany que provinguera concretament del nom de la *uulua suilla*, la vulva de truja. En el següent pasatge de MACROBI, se sol considerar que *scrophæ* denomina el *cunnus*:

Tremellius vero Scrophæ cognominatus est euentu tali. Is Tremellius cum familia atque liberis in uilla erat. Serui eius, cum de uicino scrophæ erraret, subreptam conficiunt: uicinus aduocatis custodibus omnia circumuenit, ne qua ecferrî possit: isque ad dominum appellat restitui sibi pecudem. Tremellius, qui ex uilico rem conperisset, scrophæ cadauer sub centonibus conlocat super quos uxor cubabat: quæstionem uicino permittit. Cum ventum est ad cubiculum, uerba iurationis concipit: nullam esse in uilla sua scropham nisi istam, inquit, quæ in centonibus iacet: lectulum monstrat. Ea facetissima iuratio Tremellio Scrophæ cognomentum dedit (MACROBI *Sat.* I 6, 30).

“Tremel·li Escrofa li devia el seu cognom al fet que contaré tot seguit. El tal Tremel·li es trobava a casa amb la plantilla d’esclaus i amb els fills. Els seus esclaus, en ser que una truja del veí rondara solta, la capturen i la maten. El veí crida uns guardians i ho rodeja tot perquè no pogueren endur-se-la per cap lloc, i tot seguit exigeix a l’amo que se li restituisca la bèstia. Tremel·li, com resulta que s’havia assabentat de la cosa a través d’un masover, col·loca el cadàver de la truja sota una flassada sobre la qual estava gitada la dona; li permet l’escorcoll al veí. Quan van anar a l’habitació, jura de paraula que a la seua finca rural no hi ha cap més truja que la que hi ha gitada entre la flassada: assenyala el llit. Aquest jurament graciosíssim li va donar el sobrenom a Tremel·li *Escrofa*”.

Tot i que tampoc és massa evident que s’hi estiga referint a la vulva — pot ser una al·lusió insultant a la dona— l’associació d’idees entre truja i reproducció sexual sens dubte constituïa una bona font motivacional per a l’animal. En aquest cas defenem que l’associació és etimològica, però la metàfora s’estén més enllà de l’àmbit etimològic, com es veu per exemple en un significat dialectal de *truja*, on la metàfora sexual

és evident: «Socot **foradat** i amb guies, **dins el qual passa el caragol** d'una premsa d'oli, de vi, de fideus, etc. (Calasseit, Gandesa)» (*D.C.V.B. s.u. truja*).

Així doncs, i per a acabar ja d'*escarbar* en *scrofa*, concloem que una forma itàlica del zoònim, *scrofa*, amb un probable significat originari de 'clot > vulva' s'hauria integrat en llatí en algun moment, com un doblat etimològic amb la forma llatina *scroba*, arraconada com a zoònim, però preservada en *scrobis* amb un probable sentit diminutiu originari.

Una libidinosa truja s'ofereix a rodar per entre un colom i una colobra, que es munten a un tàvec asiní i recalcitrant, que li fa la guitza a una oroneta ja ensangonada, que... L'estudi dels zoònims ofereix moltes vegades la possibilitat de capbussar-se en un bany humaníssim de realitat i fantasia. Il·lustració de David Carboneras Garcia.

8. Conclusions

ISIDOR, repetidament citat en aquest article, arquebisbe de Sevilla el primer terç del segle VII, amb les seues etimologies moltes vegades risibles, ens va donar en el fons una lliçó magistral de semàntica: els humans com a parlants necessitem percebre les paraules amb una motivació si és possible transparent, i tendim a motivar-les perquè se'ns facen més comprensibles, *ergo* memoritzables. Això és el que feia el gran *motivador* ISIDOR amb les etimologies —en realitat també ho feia ja VARRÓ— errant moltes vegades, cert, però moltes altres vegades trobant unes motivacions tan òbvies que acabava *encertant*.

A ISIDOR li falta, és clar, a més d'una plausibilitat morfològica, examinar la productivitat motivacional de les seues etimologies, el recolzament de les dades intra i extrallatines, però el seu mètode és totalment *humà* i *natural*. És amb aquesta suma de ferramentes que hem intentat proposar noves —i no tan noves— etimologies per a cinc zoònims llatins, de motivació fisiogràfica total (*colubra*) o parcial (*columba*, *hirundo*, *scrofa*) i de tipus neozoonímic (*asilus*).

REFERÈNCIES

ALINEI Mario, *Origini delle lingue d'Europa. I La Teoria della Continuità*, Il Mulino, Bologna 1996; *L'origine delle parole*, Aracne Editrice, Roma 2009.

ANDRÉ Jacques, *Le vocabulaire Latin de l'anatomie*, Les Belles Lettres, Paris 1991.

BALLESTER Xaverio, «O *Tempora* 'tiempos' o *Tempora* 'sienes'», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* 80 (2004), 15–9; *Zoónimos Ancestrales*, Biblioteca Valenciana, València 2006; «Contribución a una teoría de los cromatónimos», *Liburna* 5 (2012), 15–52; «Loa al Churro y encomios otros dialectales», en CASANOVA Emili & APARICIO GUADAS Pep (edd.), *Camins, terres i paraules. II Jornades sobre els altres*

parlars valencians de base castellano–aragonesa. *Énguera* 2013, Denes, València 2014, 307–27.

CAPPONI Filippo, *Ornithologia Latina*, Università di Genova, Genova 1979.

CHANTRAINE Pierre, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Klincksieck, Paris 2009.

CLAUSS i SLABY = *Epigraphik–Datenbank Clauss/ Slaby*. <http://db.edcs.eu/epigr/epi_es.php> [Consulta: 05–01–17].

D.C.V.B. = ALCOVER Antoni Maria & MOLL Francesc de Borja, *Diccionari Català–Valencià–Balear*. <<http://dcvb.iecat.net/>> [Consulta: 04–01–17].

DROSDOWSKI Günther, *Etymologie. Herkunftwörterbuch der deutschen Sprache*, Dudenverlag, Mannheim & Leipzig & Wien & Zürich 1997.

ERNOUT Alfred & MEILLET Antoine, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Klincksieck, Paris 2001.

FLORES ARROYUELO Francisco J., *Diccionario de supersticiones y creencias populares*, Alianza Editorial, Madrid 2000.

GIL FERNÁNDEZ Luis, *Nombres de insectos en griego antiguo*, Instituto Antonio de Nebrija, Madrid 1959.

GOLDBERGER W., «Kraftausdrücke im Vulgärlatein», *Glotta* 18 (1929), 8–65.

GUIRAL PELEGRÍN Carmen, «Los animales en la pintura romana: ¿motivos decorativos o elementos simbólicos?», en M. R. GARCÍA HUERTA & F. RUIZ GÓMEZ (edd.), *Animales simbólicos en la historia. Desde la Protohistoria hasta el final de la Edad Media*, Síntesis, Madrid 2012, 133–53.

KAJANTO Iiro, *The Latin Cognomina*, Giorgio Bretschneider, Helsinki 1965.

KITCHELL Kenneth F., *Animals in the Ancient World from A to Z*, Routledge, New York 2014.

MARIÑO FERRO Xosé Ramón, *Diccionario de simbolismo animal*, Encuentro, Madrid 2014.

MARTIN Ernest Whitney, *The Birds of the Latin Poets*, Stanford University, Palo Alto 1914.

MEYER-LÜBKE Wilhelm, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Reisland, Heidelberg 1935.

MONTERO CARTELLE Enrique, *El latín erótico. Aspectos léxicos y literarios*, Universidad de Sevilla, Sevilla 1991.

MONZÓ GALLO Carlos, *El tema en -i en griego antiguo y la clasificación nominal indoeuropea: Estudio tipológico y semántico*, Tesi Doctoral, Universitat de València, Valencia 2015; «El Tema en -i en Griego Antiguo», *Liburna* 9 (2016), 86–115.

O.E.D. = *Online Etymology Dictionary*. <www.etymonline.com>. [Consulta: 03-01-17]

OLTRA i BENAVENT Josep E. & DURÀ i COLOMAR J. Daniel & CONCA i FERRÚS Antoni, *Els noms dels éssers naturals. Recerques etnobiològiques a la Vall d'Albaida*, Ieva, Ontinyent 2016.

SANCHIS GUARNER Manuel, «Els noms catalans de l'oronella (*Hirundo rustica*)», en *Studia Philologica. Homenaje a Dámaso Alonso por sus colegas y discípulos con ocasión de su 60º aniversario* (vol. III), Gredos, Madrid 1963, 381–96.

SOLIMANO Giannina (intr., trad., not.), *Fedro e Aviano. Favole*, Utet Liberia, Torino 2008.

WARTBURG Walter, *Französisches etymologisches Wörterbuch* (25 voll.), Zbinden, Basel 1964.

ZELENIN Dmitrij K., «Tabu linguistici nelle popolazioni dell'Europa orientale e dell'Asia settentrionale. Tabù venatori e di altre attività», *Quaderni di Semantica* 9 (1988), 187–318.